

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Слободяник Н.

У статті здійснено спробу теоретичного аналізу проблеми самоде-термінації особистості. На під'рунті аналізу наукових джерел, класичних теорій самодетермінації виявляється її структура, психологічні чинники та особливості проявів на різних вікових етапах становлення особистості.

Ключові слова: вивчена безпорадність, мотивація особистості, мотиваційна субсистема, самодетермінація особистості.

В статтє осуществлена попытка теоретического анализа про-блемы самодетерминации личности. На основе анализа научных источ-ников, классических теорий самодетерминации определяется ее струк-тура, психологические факторы и особенности проявления на различ-ных возрастных этапах становления личности.

Ключевые слова: выученная беспомощность, мотивация личнос-ти, мотивационная субсистема, самодетерминация личности.

The attempt of theoretical analysis of problem of selfdetermination of personality is carried out in the article. On the basis of analysis of scientific sources, classic theories of selfdetermination it's structure, psychological factors and features of display, is determined on the different age-related stages of becoming of personality.

Keywords: a train helplessness, motivation of personality, motivational subsystem, selfdetermination of personality.

Постановка проблеми дослідження. У зв'язку із запитом сучасного суспільства, його динамічним соціально-економічним розвитком зростає потреба у особистості, котра, здатна до самоосвіти й самовдосконалення впродовж життя. Втім вона повинна бути адаптивною до постійних змін у сферах розробки й впровадження інноваційних технологій і психологічно готовою до прийняття оригінальних і адекватних ситуаціям рішень. Внаслідок цього необхідність інтегративного й творчого підходу до вивчення особливостей становлення особистості в умовах діяльності, як передбачуваного фундаменту для успішного розвитку й становлення фахівця-професіонала. Вочевидь науково-дослідна діяльність у контексті зазначеної проблеми розглядається як психологічне під'рунтя творчої активності особистості, її готовності до нового досвіду й уміння виходити за межі наявного рівня знань про себе та інших, світ.

Слід відзначити, що в психології, предметом психологічних досліджень у цій галузі є, передусім, формування творчої особистості. Такий аспект висвітлюються через різноманітні вивчення психофізіологічних задатків загальних розумових здібностей і індивідуальних відмінностей (Е. де Боне, Є. Голубєва, В. Небилицин); креативність у само-

творенні (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл); інтелект і творчість, де критерієм творчості виступає продукт розумової діяльності (Г. Айзенк, Дж. Гилфорд, В. Дружинін, В. Селиванов); творчість, як критерій активності саморозвитку особистості (М. Бахтин, Д. Богоявленська, Я. Пономарьов), творча активність особистості (В. Андрєєв, М. Кашапов).

Проте, розмаїтість досліджень у галузі творчого потенціалу особистості й психологічних умов її формування, достатньо не розкриває феномен наукової творчості, котра найчастіше постає поряд з художньою творчістю, як один з видів творчого процесу. Таким чином, процесуальна сторона наукової діяльності описувалася в рамках загальних законів функціонування й етапів творчого акту, але психологічні детермінанти продуктивності науково-дослідної діяльності не були предметом вивчення. Актуальність вирішення даної проблеми очевидна, виходячи з вищесказаного, тому що класичний алгоритм науково-дослідних дій формує теоретичне мислення, навички й уміння дослідника, без яких сучасний фахівець не здатний виконувати власну роль творця нового.

Основні ідеї наукової творчості були досліджені в роботах, що присвячені проблемі мислення й наукового мислення. Зокрема, це вивчення ролі інтуїтивного й свідомого в науковій творчості (Ж. Адамар, В. Асмус, Л. де Бройль, К. Дункер, К. Поппер, А. Пуанкаре), визначення етапів наукової творчості (М. Бернштейн, А. Налчаджян, М. Ярошевський).

Отже метою нашої статті є необхідність висвітлити науково-дослідну діяльність як творчий процес, тому що основним критерієм творчості є результат творчості, а основною ознакою творчості є наукові, технічні, художні або інші відкриття. Таким чином, науково-дослідна діяльність являє собою особливий вид творчої діяльності, що задає свої алгоритми досягнення, одержання нового результату-продукту.

Результати теоретичного аналізу проблеми дослідження. Особлива роль у дослідженні приділяється положенням про психологічний механізм творчості (О. Брушлинський, С. Рубінштейн, Я. Пономарьов, Л. Попов та ін.), що підтверджують залежність психологічних утворень від процесів їх формування при досягненні результату.

Отже, важливим завданням, що постає перед сучасним науковцем є виявлення власне психологічних аспектів детермінації становлення суб'єкта науково-дослідної діяльності.

Звісно, що теорію самодетермінації відносять до позитивної психології, що спрямовує увагу психологічної науки не стільки на виправлення негативних, скільки на побудову позитивних психічного складу людини. Класична теорія самодетермінації, розроблена Д. Десі й Р. Райаном. Найважливішою є проблема власної активності людини, її здатність до самостійного вибору напрямку саморозвитку. Головною є ідея, що в людині є здатність і можливість для здорового й повноцінного життя. І якщо із самого дитинства умови існування дитини сприяють наданню їй свободи

вибору активності, галузі інтересів, котрі сприяють широкому діапазону можливостей без накладення непотрібних обмежень, через все це дитина, а в наслідку й доросла людина буде здоровою й повноцінною особистістю. Відтак теорія самодетермінації має визначити чинники, які стимулюють успадкований людиною потенціал, що визначає особистісне зростання і гармонійний розвиток, сприятливе функціонування й здоров'я особистості в цілому, а також суспільства. Теорія самодетермінації пов'язана із цим діалектичним протистоянням "активного Я" і різних сил, зовнішніх і внутрішніх, з якими особистість зустрічається в процесі розвитку. Основним поняттям теорії Е. Десі й Р. Райана є самодетермінація (автономія).

Тобто, самодетермінована поведінка містить у собі рішення людини про те, як організувати поведінку, що базується на потребі щодо задоволення власних потреб. При цьому поведінка детермінується інформацією, що надходить від середовища, а також самою особистістю, яка цю інформацію сприймає й інтерпретує. Емпіричними критеріями самодетермінації є такі її прояви як спонтанність, креативність, інтерес і особистісна значимість як причини дії, відчуття себе вільною особистістю і такі психолінгвістичні індикатори, як перевага в мові дієслова "прагну" над дієсловом "повинен".

Несамодетермінована поведінка повністю зумовлена фізичними або фізіологічними причинами, середовищем. Несамодетермінованою можна назвати поведінку-звичку, негнучку поведінку або поведінку, що контролюється емоціями, які перешкоджають вибору й гнучкому використанню інформації. Втрата самодетермінації відбувається у випадках, коли людина перестає здійснювати намічені дії, або не усвідомлює, з якою метою ті або інші дії нею здійснюються. У психології найчастіше виділяють два типи такої поведінки, причому обидва типи можуть бути й адаптованими і неадаптованими, залежно від конкретної ситуації.

Таким чином, автоматична поведінка доволі із труднощами піддається перепрограмуванню, оскільки визначається неусвідомлюваними мотивами, які змінити важко. Проте, автоматизована поведінка визначається мотивами, які можуть бути усвідомлені, тому воно більш гнучке й може бути неадаптованою тільки впродовж короткого часу. Її можна легко перепрограмувати на самодетерміновану.

Типи поведінки, які мають винагороду в собі (такі як гра, дослідження й т.ін.), поєднуються з поняттям "компетентність" й пов'язані з поняттям "внутрішньої мотивації". Переживання компетентності розуміється як один з типів внутрішньої задоволеності, що досягається людиною й забезпечує розвиток. Передбачається, що людина має внутрішню психологічну потреба у компетентності при взаємодії із зовнішнім середовищем. Ця потреба виявляє адаптивну цінність і не пов'язана з біологічними потягами. Вона є основою спрямованості стабільної поведінки у котрій відбувається вибір. Компетентність і самодетермінація (автономія) першорядні психологічні потреби, що лежать в основі внутрішньо мотивованої активності.

Одним з типів мотивації, необхідних для здійснення людського розвитку є внутрішня мотивація. Її можна визначити як вільну участь у діяльності при відсутності зовнішніх вимог або підкріплень. Мотивація не засвідчує, що її енергія є внутрішньою щодо природи організму. Індивід здійснює нову діяльність, вирішує дослідницькі завдання або прагне до засвоєння середовища просто заради досвіду, який він одержує. Процес відкриття сам по собі є нагородою. Розрізнення внутрішньої й зовнішньої мотивації відбувається за критерієм нагороди за здійснювану активність. При зовнішній мотивації й сама нагорода буде зовнішньою стосовно людини. Коли ж мотивація є внутрішньою, то винагородою за неї є активність сама по собі. Е. Десі вважає, що внутрішня мотивована поведінка базується на потребі людини бути компетентною і самодетермінованою при взаємодії із середовищем.

Внутрішня мотивація, що забезпечує оптимальний розвиток особистості, залежить від соціальних умов, які підтримують і опікують автономію людини або ж, навпаки, руйнують її. Таким чином, внутрішня мотивація й супровідні її прояви можуть бути підірвані за умов надмірного контролю або при нестійкості (нестабільності), що приводить до неадекватного розвитку й психопатології.

Однією зі складових теорії самодетермінація є поняття волі. Основою волі є внутрішня мотивація, людська потреба бути компетентною із самодетермінацією у відносинах із середовищем. Воля, у свою чергу, вирішує конфлікти між потребами.

Автономія в розвитку. Для оптимального психічного розвитку дитині необхідний автономний тип взаємодії із середовищем, коли значимі дорослі забезпечують установку на вільний вибір і вирішення завдань без явних границь і обмежень. Це важливо для того, щоб дитина навчилася взаємодіяти із середовищем і контролювати власні імпульси. Тому одним з істотних факторів розвитку, вважають Р. Райан, Е. Десі, є воля. Для здійснення цілісного й гармонійного розвитку необхідно, щоб людина прагнула до цілей, діяла і зростала в умовах боротьби й ухвалювала рішення, що спричинюють зміни. У цьому процесі надзвичайно важливі прояви потреб у компетентності й автономії (самодетермінації). Психологічна потреба у взаємозв'язку з іншими людьми є третім типом внутрішньої мотивації, що забезпечує оптимальний розвиток людини.

Виділяються такі три необхідні для оптимального розвитку особистості компоненти навколишнього її середовища.

1. Спрямованість на автономію (дорослі підтримують власну ініціативу дитини, дають можливість вибору, самостійно вирішувати проблеми й т.ін.)

2. Структура (дорослий виконує для дитини роль провідника в середовищі й забезпечує необхідне поле, у якому можуть здійснюватися різні операції.)

3. Залученість (дорослі приділяють дитині час, увагу й надають їй можливість робити відкриття, розвідувати нові місця або проявляти себе).

Діти з'являються на світ з уродженими психологічними потребами в автономії, компетентності й зв'язку з іншими людьми – і впродовж свого життя вони шукають задоволення цим потребам. Вони з'являються на світ з одними інтересами й уродженими схильностями, що пов'язані з мотивуванням їх прагнень, котрі продовжують, до внутрішнособистісної й міжособистісної узгодженості. Даний погляд, однак, не еквівалентний погляду, що здатності й інтереси є генетично визначеними (Е. Десі, Р. Райан). Таку вроджену спрямованість можна розглядати як певний стартовий рівень процесу розвитку, напрямом якого вже залежить від особливостей взаємодії дитини з навколишнім світом.

Розвиток потреби в самодетермінації починається з перших днів життя дитини. З моменту народження в дитині присутні природні тенденції до дослідження, маніпуляції й цікавості, які проявляються до кінця шостого місяця у вигляді вільного "Я". До дев'ятого місяця вони виражаються у вигляді абсолютної переваги новизни, у рік призводять до стійких спроб уміти щось, або у більш старшому віці диференціюються в більш специфічні інтереси.

Оточення із самого народження диктує дитині правила й нормативи. Важливо те, як це відбувається і яким чином дитина засвоює ці правила й обмеження. У процесі соціального навчіння не тільки здобується комфортність, але й відбувається процес перетворення зовнішніх вимог у внутрішню регуляцію – через процес інтерналізації (перемикання зовнішньої рушійної сили й засобів поведінки у внутрішню). Інтерналізовані зовнішні результати поведінки людини можуть стати частиною її внутрішнього світу й не буде вимагати зовнішніх підкріплень. Але для повної інтерналізації, або інтеграції, необхідно, щоб людина не тільки прийняла процес регуляції, а ще й зробила його своїм власним.

Внутрішня мотивація являє собою прототип автономної регуляції, а інтерналізація й наступна за нею інтеграція є засобами, за допомогою яких та активність, до якої немає внутрішнього інтересу, набуває для людини значення автономної. Інтегровані цінності є основою самодетермінації. Необхідно відзначити, що поведінка з повністю інтегрованими регуляторними процесами не обов'язково буде внутрішньо мотивованою. Також інтроєкція, і єго-залученість являють собою часткову інтерналізацію. Джерело регуляції є внутрішнім стосовно особистості, але залишається зовнішнім стосовно "Я".

Інтроєкція або часткова асиміляція, при якій регуляторні процеси інтегруються в тій же формі, що й при зовнішній регуляції. Засіб і об'єкт регуляції перебувають в одній особистості, але при цьому розділені. Регуляторний процес не інтегрується в "Я" і є джерелом напруги й конфлікту. Інтроєктивна регуляція ригідна і є основою розвитку внутрішньо контролюючої регуляції. Вона призводить не до інтегрованого й цілісного, а до неправильного "Я" і пов'язана із тривожністю, самознищенням і іншими неадаптивними паттернами поведінки. Якщо в дитини переважають цінності у формі інтроєктів, то це може призвести до ризику психопатології. При

психотерапії, інтроектовані процеси можуть бути переведені на рівень інтеграції, яка приводить до більш позитивних форм адаптації.

Іншою формою часткової інтерналізації є залученість, коли індивіди розглядають власну гарність або "оцінюваність" як залежну від досягнутого кінцевого результату" (Р. Райан). Вона ще менше, ніж інтроекція дає можливість прояву внутрішньої мотивації. Его-залученість являє собою інтернальний, але гетерономний тиск, який руйнує автономію. Так, хоча еґо-залученість, будучи інтрапсихічною силою, є внутрішньою стосовно особистості, вона є "зовнішньою" стосовно Я" (Р. Райан).

Чим вищою є ступінь автономії, тим сильнішою зв'язок з емпатією, вище моральні принципи й позитивніше відносини з іншими людьми. Теорія когнітивної оцінки була представлена Е. Десі й Р. Райаном як субтеорія в рамках теорії самодетермінації. При цьому вона мала на меті визначити фактори, що пояснюють різноманітність внутрішньої мотивації. Відповідно до теорії когнітивної оцінки впливу різних подій на мотиваційні процеси детермінуються не об'єктивними характеристиками цих подій, а скоріше їх психологічними значеннями для особистості. Тобто, на інтерпретацію подій особистістю впливають наступні фактори: міжособистісні взаємодії; нагорода, пов'язана з виконанням завдання; позитивний зворотний зв'язок; самоврядування; контроль із боку інших; інформація; вплив комунікатора на контекст ситуації.

Втім індивідуальні відмінності: статеві відмінності; особистісні особливості того, хто сприймає.

Теорія когнітивної оцінки містить у собі чотири основні припущення. 1. Зовнішні події, релевантні ініціації й регуляції поведінки, будуть впливати на внутрішню мотивацію особистості відповідно до того, як вони будуть впливати на сприйманий локус каузальності цієї поведінки. 2. Зовнішні події будуть впливати на внутрішню мотивацію особистості при виконанні активності, пов'язаної з оптимальним рівнем завдань, відповідно до того, як вони будуть впливати на сприйману компетентність особистості в контексті самодетермінації. 3. Подія, пов'язана з ініціацією й регуляцією поведінки, має три аспекти.

Інформаційний – у якості зворотного зв'язку про ефективність вибору, який підсилює внутрішню сприйманий локус каузальності й, отже, підвищує внутрішню мотивацію.

Контролюючий, проявляється як надання різними способами тиску на поведінку, думки й почуття, що призводить до контролю над його функціонуванням. Цей аспект підсилює ззовні сприйманий локус каузальності, що підриває внутрішню мотивацію й забезпечує підпорядкування або опір зовнішнім силам. Амотивуючий, який означає, що ефективність не може бути досягнута, і забезпечує функціонування без мотивації, це пов'язане з посиленням сприйманої некомпетенції й підривом внутрішньої мотивації.

4. Внутрішніособистісні події різні за якісним аспектом й подібні зовнішнім подіям можуть варіювати за функціональною значущістю.

Внутрішні інформаційні події підсилюють самодетерміноване функціонування й підвищують внутрішню мотивацію. Внутрішні контролюючі події переживаються як тиск із метою одержання специфічного результату й підривають внутрішню мотивацію. Внутрішні амотивуючі події підкреслюють некомпетентність людини й теж підривають внутрішню мотивацію.

Сприйманий локус каузальності визначається як когнітивний конструкт, що представляє ступінь із якою людина є самодетермінованою при плануванні й здійсненні будь-якої поведінки. Локус каузальності може бути зовнішнім і внутрішнім. Внутрішньо сприйманий локус каузальності існує, коли поведінка переживається як ініційована або регульована інформаційними подіями, що відбуваються усередині або поза особистістю. Зовні сприйманий локус каузальності існує коли поведінка є ініційованою або регульованою контролюючою подією, що відбувається усередині або поза особистістю.

Мотиваційні субсистеми розглядаються як комплекс когнітивних, афективних і поведінкових відмінностей, які організуються мотиваційними процесами.

Виділяються три типи мотиваційних субсистем. Внутрішня мотиваційна субсистема базується на потребі в компетентності й самодетермінації. Вона включає: - прийняття рішень (самодетермінація) у поведінці; - ефективне управління своїми мотивами; - внутрішньо сприйманий локус каузальності; - почуття самодетермінації як нагороди; - високий ступінь сприйманої людиною власної компетентності й високий рівень самооцінки; - самодетермінована (обрана), і автоматизована поведінка в якості численних автоматизованих підривнів; - головна роль внутрішніх сигналів при ідентифікації емоцій. Емоції визначають поведінку разом з інформацією, що виходить від середовища й з пам'яті. Відбувається інтуїтивна й феноменологічна оцінка емоцій, які розглядаються як джерело інформації у виборі поведінки.

Зовнішня мотиваційна субсистема базується на зовнішній мотивації. Вона містить у собі: схильність реагувати скоріше на зовнішні, ніж на внутрішні стимули; поведінка, де нагорода від неї відділена; почуття, що скоріше супроводжують активність, ніж, що спонтанно проявляються в ній; зовні сприйманий локус каузальності; поведінка, що контролюється нагородою, а не власним вибором людини; більш низький рівень самооцінки; автоматична й автоматизована поведінка; емоції більше пов'язані із зовнішньою ситуацією.

Амотиваційна субсистема проявляє себе у відсутності активності, у неї немає форм поведінки. Для неї характерні: сприйняття відсутності взаємозв'язків між поведінкою й результатом або нагородою, тому внаслідок недосяжності результатів активність відсутня; дуже низький рівень сприйманої компетентності; дуже низький рівень самодетермінації; дуже низький рівень самооцінки; наявність почуття безпорадності, некомпетентності, неконтрольованості, оскільки людина недооцінює власну здатність до самодетермінації; емоції блокуються.

Три мотиваційні субсистеми або три мотиваційні процеси відповідають трьом різним типам переконань про природу причинності. Можна говорити про існування трьох різних особистісних каузальних орієнтацій.

Внутрішня каузальна орієнтація. Люди з такою орієнтацією оперують внутрішньою мотиваційною системою. При наявності зовнішньої нагороди дія внутрішньої й зовнішньої мотиваційних субсистем змішуються, і в цьому випадку зовні мотивована поведінка є обраною. У внутрішньо каузальній особистості немає самозвинувачення у випадку невдачі. Має місце гнучка поведінка й чутливість до змін середовища.

Зовнішня каузальна орієнтація. Для таких людей характерні прагнення до наддосягнень. Вони вірять у залежність одержуваних результатів від поведінкових реакцій і постійно роблять різні реакції. У прагненні до успіху вони перебувають у пошуку його зовнішніх показників. Невдачі в спробах досягнення самодетермінації призводять до постійних стресів. У результаті контролю зовнішньої мотиваційної субсистеми відбувається самообман людини, що проявляється у формуванні екстернального й безособистісно орієнтованого типів. Особистість вірить тільки у певні, не завжди реалістичні уявлення про себе й діє відповідно ним, а суперечна цьому інформація залишається в підсвідомості й блокується.

Безособова орієнтація. При даній особистісній орієнтації виникає феномен "виученої безпорадності", оскільки такі люди "вивчають", що середовище не реагує на їхні дії. При цьому самі вони проявляють мінімум самодетермінації й поведінка в основному є автоматичною. Домінує амотивуюча субсистема з певними проявами зовнішньої мотивуючої, що реалізується в автоматичній і безпомічній поведінці. Найчастіше в людині проявляється змішання всіх трьох орієнтацій у певній пропорції.

Розвиток особистісних орієнтацій. Основа почуття компетентності й самодетермінації особистості від народження до дванадцятирічного віку й у плінні цього періоду дитина вирішує або не вирішує проблеми, що виявилися впродовж чотирьох стадій розвитку. Результат перших дванадцяти років життя є основою структури розвитку. У своєму розвитку дитина проходить, на думку Е. Десі, такі стадії.

Перший рік життя. Важливими факторами тут є реакція середовища на прояви дитини й взаємодії із цим середовищем. На цій стадії закладаються основи волі.

Другий і третій роки. Відбувається відділення "Я" дитини від інших людей і утвердження її як автономного, ефективного агента. Комбінація перших двох стадій є критичним періодом для розвитку самодетермінації, для якої важливі як воля, так і автономія.

Чотири-шість років. На цій стадії для дитини основними є підвищення активності й координації своїх ініціацій. Дитина діє в середовищі в пошуках можливості виявити компетентність у своїх взаємодіях з нею. На цій стадії проявляється суперництво й ідентифікація.

У віці семи – дванадцяти років виникає боротьба за акомодацию в соціальному середовищі. Від батьків дитина в ці роки звертається до світу ровесників, що й заміщають батьків та дорослих. На цій стадії можуть бути вирішені певні проблеми, які не вдалося вирішити в більш ранньому віці. Другі дві стадії – критичні для розвитку почуття компетентності. Зміна орієнтації в процесі життя пов'язана з переживанням їх ефективності. Найважливішими для розвитку орієнтації є перші дванадцять років, оскільки саме в цьому віці формується базова орієнтація, яка згодом підтверджена лише незначною зміною.

Висновки. 1. Теоретичний аналіз робіт із проблеми розвитку суб'єкта діяльності й творчості дозволяє визначити в якості системотворчого принцип творчості. 2. Творчий розвиток суб'єкта діяльності здійснюється шляхом самодетермінації й саморозвитку, і відбувається згідно із принципом трансформації з урахуванням попередніх етапів розвитку в їхній інтегральній і синкретичній представленості. 3. У комплексі детермінант розвитку суб'єкта діяльності провідну роль відіграє самодетермінація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн М.С. Психология научного творчества / Н.А. Бернштейн // "Вопросы психологи", 1965, № 3.-С.38-53.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества/ Д.Б. Богоявленская Ростов-на-Дону: РГУ, 1983. – 160с.
3. Боно Э. Нестандартное мышление / Э. Боно / Самоучитель. Пер. с англ. -Мн.: ООО "Поппури", 2006. 272с.
4. Кашапов М.М. Совершенствование творческого мышления профессионала /М.М. Кашапов // Монография под научн. ред. проф. А.В. Карпова. М. Ярославль: МАПН, 2006. – 316с.
5. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. -М.: Изд-во МГУ, 1982.- С. 108-118.
6. Налчаджян А.А. Некоторые психологические и философские проблемы интуитивного познания (интуиция в процессе научного творчества) / А.А. Налчаджян М., Мысль, 1972. – 271с.
7. Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А. Пономарев М.: Наука, 1976.-212с.
8. Поппер К. Логика и рост научного знания. Избранные работы / К. Поппер -М.: Прогресс, 1983.-314с.
9. Попов Л.М. Инициатива и общение в творчестве / Л.М. Попов Казань: КГУ 1983.-78с.
- 10.Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самостоятельности / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологи. 1986. № 4. С.101-108.
- 11.Теплов Б.М. Избранные труды.; В 2-х т. / Б.М. Теплов М.: Педагогика, 1985. Т.1. – 328с., Т.2. – 360с.

12. Ярошевский М.Г. Логика развития науки и деятельность ученого / М.Г. Ярошевский "Вопросы философии", 1969, № 3. С. 45-67.

13. Cattell R.B. Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. In: Educational Psychology. 1963. V.54. p. 1-22.

14. Guilford J.P. The nature of human intelligence. N.Y.: Mc.Graw-Hill. 1967.

15. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in its testing. // In: R.J. Sternberg (Ed.) The nature of creativity. N.Y. Cambridge University Press. 1988. pp. 43-75.

16. Wollach M.A., Kogan N. A new look of the creativity -intelligence distinction. J. of Personality. 1965. V.33. № 3. p. 348-369.

УДК 159.922.7 : 159.923.2

ТИПИ ОБРАЗУ "Я" ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Суцинська Т.С.

У статті розкрито актуальність дослідження образу "Я" дитини дошкільного віку; об'рунтовано основні завдання та методи теоретичного та емпіричного дослідження; виокремлено провідні критерії дослідження образу "Я", представлено узагальнені результати дослідження, охарактеризовано різні за рівнем та специфікою типи образу "Я" дитини старшого дошкільного віку.

Ключові слова: образ "Я", самосвідомість, дитина старшого дошкільного віку, особистісний розвиток.

В статті раскрыта актуальность исследования образа "Я" ребенка дошкольного возраста; обоснованы основные задачи и методы теоретического и эмпирического исследования; выделены критерии исследования образа "Я"; представлены обобщенные результаты исследования, охарактеризованы различные по уровню и специфике типы образа "Я" ребенка старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: образ "Я", самосознание, ребенок старшего дошкольного возраста, личностное развитие.

The article deals with the relevance of research image "I" preschool child; substantiated the main tasks and methods of theoretical and empirical research, the study highlighted the criteria for an image "I", summarizes the results of the study, characterized by different levels and specific types of image "I" senior preschool child age.

Keywords: image "I" consciousness, child preschool age, personal development.

Постановка проблеми. Формування образу "Я" є однією з актуальних проблем психології особистості. Як дитина почуватиме себе в соціумі, як будуватиме своє майбутнє, чи відчуватиме впевненість в своїх силах, чи